

**ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ: ДО ПИТАННЯ
ПРО ЗАСАДИ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Оціночне ставлення до об'єктивної реальності є невід'ємним елементом будь-якого, насамперед соціального, пізнання. Правові системи, вироблені народом упродовж свого етногенезу, з усіма формами організації правового життя, які передавалися від покоління до покоління як надбання правової культури, також є об'єктом аксіології права.

Загальнотеоретичні аспекти проблеми цінності права досліджувалися у працях С. С. Алексєєва, В. Д. Бабкіна, М. І. Козюбри, П. М. Рабіновича, М. П. Орзіха, П. О. Недбайла, Ю. М. Оборотова та інших вчених. Однак проблема аксіологічного виміру національної правової традиції все ще залишається однією з недостатньо досліджених та найбільш дискутованих у вітчизняній правовій науці, зокрема в межах дискусії про цінність національного елемента у глобальній правовій культурі сучасності.

Онтологія правової традиції як передумова розкриття її соціальної цінності. У розрізі онтології правової традиції можна виділити такі питання: оцінка історичного значення правової традиції; оцінка значення правової традиції в еволюції та функціонуванні національної правової системи сучасності.

Історіографія досліджень правової традиції є досить складною та суперечливою. Сьогодні можна виділити три принципові позиції щодо оцінки історичного та власне правового (у сучасності) значення правової традиції українського народу:

– повне заперечення існування власної правової традиції українського народу. Прихильники цього підходу виділяють ті, на їх думку, спільні як для вітчизняної, так і іноземної правової історії риси, які свідчать про відсутність особливостей національного правового розвитку, достатніх для констатації факту існування неповторної та унікальної лінії розвитку від однієї правової системи до наступної і так далі упродовж всієї історії народу;

– визнання наявності історично та об'єктивно зумовленої унікальної правової традиції (лінії правового розвитку), але з наступним запереченням її цінності, що здійснюється у два способи: по-перше, пропонується теза про нівелювання конкретно-історичних, зокрема етнічних, особливостей правової сфери суспільної життєдіяльності (як правило, у зв'язку із занепадом селянської цивілізації та приходом їй на зміну індустріальних та переважно урбаністичних форм суспільного буття та пов'язаної з ним соціальної організації (процес, як правило, датується серединою ХІХ ст.); по-друге, висувається положення про відсутність взаємозв'язку між попередніми історичною та сучасною правовою системою України;

– правова традиція як лінія правового розвитку, невіддільна від процесу

етногенезу, та — одночасно — як стереотип правової поведінки, котрий у знятому вигляді містить у собі всю цю лінію розвитку — розглядається як необхідний та конституюючий елемент сутності правової системи; висувається теза про правову традицію українського народу як потужний та значною мірою визначальний чинник еволюції та функціонування правової системи українського народу. Характерно, що зазначена позиція може бути обґрунтована насамперед з посиланням на праці істориків права, зокрема, відзначимо праці М. Д. Іванішева, І. М. Собєстіанського, П. І. Чубинського, М. Чубатого, І. Кокорудза, а також співробітників Комісії ВУАН: для виучування звичаєвого права та історії права України відповідно.

Одну з найбільш радикальних позицій у сучасному правознавстві наведено у монографії Ю. М. Оборотова «Традиции и новации в правовом развитии» (Одеса, 2001). Так, цей вчений відносить правову систему України до євразійської правової сім'ї з такими висновками щодо перспектив збереження національної правової культури: «Утвердження самостійності існування євразійської правової сім'ї пов'язане із збереженням національної правової культури України, котра не може бути підірвана ні правовою акультурацією на фоні здійснення ідей входження у Європейський Союз та Раду Європи, ні вибудовуванням парканів між правовими системами, які становлять євразійську правову сім'ю» [1, 125]. Віднісши правову систему України до невіддиференційованих правових систем, Ю. М. Оборотов таким чином характеризує їх специфіку: «Важливо підкреслити, що невіддиференційовані правові системи (зокрема ті, що становлять євразійську правову сім'ю) мають свою особливу логіку розвитку, вибудовану на використанні традицій, колективістських начал та цілого ряду інших основ, які визначають правову спадщину. Існування права і моралі у невіддиференційованих правових системах характеризується значним взаємопроникненням. Не випадково право ототожнюється зі справедливістю не тільки на рівні буденної правової культури (тобто її периферії), але і у професійній правовій культурі (тобто її центрі)» [1, 126]. Відтак обґрунтовується положення про єдність морально-правової реальності у невіддиференційованих правових системах [1, 125–126].

Отже, значне оціночне навантаження несуть вже самі положення про наявність правової традиції народу чи її відсутність, не кажучи вже про визначення її впливу на правову систему сучасності.

Гносеологія оціночних суджень про правову традицію. Проблема правової традиції як поняття — чи навіть наслідком передбачити — *категорії* правової науки все ще залишається у полі дискусій категоріально-методологічного та наукознавчого характеру, на що вказується з різних позицій: так, О. В. Стовба ставить питання про визначення змісту правової традиції як форми буття права у зв'язку з відомим рішенням Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. у справі про верховенство права, в той час як Є. О. Харитонов розглядає проблему правової традиції у цивілізаційному вимірі у зв'язку з відповідною характеристикою правової системи України.

Як зазначає М. А. Дамірлі, «історичне (в тому числі історико-правове) пізнан-

ня спрямоване на розкриття смислу. Це впливає з природи історико-правового пізнання як гуманітарного знання, котре неможливе без відображення мотиваційно-смыслових, ціннісних факторів і цільових залежностей, які є ключем для відкриття суб'єктивного світу людини» [2, 353].

Зберігає своє значення і потребний підхід, обґрунтування якого подане, зокрема, у праці П. М. Рабіновича «Социалистическое право как ценность» (Львів, 1985). Особливо важливими для предмета нашого аналізу є положення розділу «Власна цінність права» вказаної монографії [3, 29–37]. Так, цей вчений, аналізуючи поняття правових потреб, зазначає: «Як і інші потреби, потреба у праві є історичним утворенням» [3, 32]. І далі: «організація правового життя (правового регулювання, правового спілкування) багато у чому залежить від потреб у праві, котрі самі, у свою чергу, значною мірою зумовлюються попереднім та сучасним правовим розвитком» [3, 32]. Важливою теоретичною проблемою правової науки є ієрархія всіх правових явищ, вибудована за аксіологічним критерієм: «Надзвичайно важливою у теоретичному і практичному відношеннях є проблема ціннісної ієрархії всіх правових явищ. Про відносну цінність деяких з них висловлювалися окремі судження... Однак загальна концепція ієрархії правових цінностей як елементів єдиної правової системи (системи всіх юридичних явищ) поки що відсутня. Її розробка передбачає вирішення таких питань: необхідність та критерії побудови такої ієрархії, співвідношення у ній абсолютних та відносних елементів, її обов'язковість, можливості використання у практиці та ін.» [3, 34]. Методологічно важливим є і таке положення: «Однак у будь-якому випадку явище, щодо якого з'ясовується цінність права, повинне бути, так би мовити, суб'єктивоване, «одушевлене», тобто подане у вигляді того чи іншого колективного суб'єкта — носія потреби у праві» [3, 35]. Очевидно, що одним з таких суб'єктів може бути народ чи — у ширшому аспекті — етнічна спільнота — як об'єктивно дана та опосередкована соціальними формами жива реальність. Оскільки вибудовування ієрархії правових цінностей нерозривно пов'язане з аналогічною ієрархією суб'єктів соціальних потреб, логічним видається припустити, що для відображення правового феномена, в розрізі поняття про який можна вести мову про *потребу народу у праві*, необхідна зовсім інша категорія, ніж, наприклад, для аналізу особистісної цінності права. Такою категорією і можна вважати категорію правової традиції: абсурдно стверджувати, що український народ потребує змін, наприклад, у нормі ст. 206 Цивільного кодексу України, однак підставно розглядати збереження та підтримання неповторних форм його правового життя як умову національної самобутності та подальшого етнічного розвитку у соціально-правових формах. Адже утвердження прав людини як найвищої соціальної та правової цінності ще не означає створення умов для збереження та розвитку всієї етнічної спільноти: «коли окрема особа не зв'язана межами нації, то нація в цілому не стає вільною від того, що стала вільною окрема особа. Серед філософів Греції був один скіф, але це ні на крок не наблизило скіфів до грецької філософії» [4, 389]. От саме для дослідження цінності права на такому рівні дискурсу і може служити категорія правової традиції народу, яка відоб-

ражає органічний зв'язок процесу етногенезу та пов'язаної з ним еволюції соціальних, зокрема правових, форм.

Вважаємо за необхідне наголосити на необхідності відведення належного значення науковій етиці, оскільки оцінка правової традиції (насамперед в історичному та цивілізаційному аспектах) пов'язана — прямо чи опосередковано — з визначенням місця та ролі тієї чи іншої етнічної спільноти (народу) у світовому цивілізаційному процесі. Недотримання етичних принципів наукового дослідження (які можуть і *повинні* розглядатися як елемент наукової методології, принаймні у суспільних науках — точно) призводило та продовжує призводити до висунення людиноненависницьких, расистських псевдонаукових теорій про «історичні» та «неісторичні» народи, «відкриті» та «закриті» суспільства тощо з наступними висновками прикладного політичного характеру. Як зазначає Ю. М. Оборотов, «професійне знання, позбавлене моральних критеріїв та цінностей, може становити небезпеку як при вирішенні конкретних правових питань, так і для правового розвитку суспільства в цілому» [1, 128].

Відтак насмілимося з усією категоричністю поставити питання про внесок українського народу у правову спадщину людства як у загальноісторичному та цивілізаційному вимірах, так і у більш конкретних та прикладних межах ХХ ст., а саме: про наявність оригінальних правових форм організації суспільного життя; про наявність власного досвіду правового розвитку із збереженням основних (суттєвих) моделей правового спілкування у сучасності; про вплив української правової традиції на сусідні (та й інші) народи. Лише один той факт, що українські юристи — як правило, селянські діти, перше покоління у місті — з усією засвоєною з дитинства правосвідомістю та правовою культурою українського селянства межі століть стали співавторами основних документів ООН, зокрема Статуту та Загальної декларації прав людини, свідчить про неперервний зв'язок етнічного минулого та глобальної сучасності.

Наступним етичним принципом наукового пізнання (з оціночним елементом) правової традиції можна вважати діалектику співвідношення етноправового розвитку різних народів, які тривалий час у взаємному спілкуванні прожили на одній території і мають *спільну* історію. Результуюча лінія правового розвитку позначена етнічними зміщеннями (термін етнографічної науки для позначення екзогенного впливу одного народу на розвиток іншого). Однак, будучи органічно сприйнятими у процесі повсякденного спілкування, елементи чи цілі їх комплекси правової організації одного народу перетворюються на *ендогенний* (внутрішній, власний) чинник розвитку правової культури іншого. З огляду на зазначене, ненауково та неісторично виглядатимуть спроби поставити питання про те, яким би був сучасний український народ, якби йому не довелося взаємодіяти з іншими народами у процесі спільного тривалого проживання на одній території, у складі однієї держави. Виключити, елімінувати правові запозичення, які стали ендогенним фактором етноправового розвитку українського народу, із його правового життя гіпотетично можна лише разом з його власною правовою традицією, що у реальності відбутися не може.

Категоріально-методологічна площина наукового оцінювання правової тра-

диції передбачає, як видається, конкретизацію взаємозв'язку між історичними знаннями про правовий розвиток народу та дослідженням сучасної правової системи України. Недостатня, наважимося стверджувати, увага до цієї проблеми нами пояснюється все ще дискусійним, незавершеним станом розробки фундаментальної методологічної проблеми співвідношення історичного та логічного у правовому розвитку (так, одна з останніх спеціальних робіт, присвячених цій проблемі, належить О. Ф. Скакун і видана у 2007 р.) [5].

Праксеологія оціночних суджень про правову традицію. Оскільки обрана нами позиція передбачає стверджувальні відповіді на питання про а) наявність та б) пізнаваність правової традиції, логічно спробувати хоча б у загальних рисах окреслити практичне значення знань про неї.

Проблема праксеології оціночних знань про правову традицію українського народу може бути розподілена на дві компоненти: пізнавальний (за принципом «пояснити — значить могли») та техніко-юридичний (зокрема, техніки правотворчості та правозастосування).

Пізнавальний компонент можна реалізувати, провівши спеціальне теоретичне — конкретно-історичне водночас — дослідження основних закономірностей конституювання, становлення та розвитку правової традиції українського народу та особливостей її вираження у чинному вітчизняному законодавстві на прикладі окремих характерних норм та інститутів. На основі такого дослідження, зокрема, можна буде сформулювати пропозиції щодо науково обґрунтованого врахування об'єктивних та закономірних властивостей вітчизняної правової системи у здійсненні державно-вольових впливів з метою її модифікації відповідно до декларованих цілей державної правової політики.

Так, нами декларується потреба у дослідженні судової практики Європейського суду з прав людини за скаргами проти України з метою вияву у логіці соціально-правових конфліктів та їх розв'язанні конкретно-історичних, зокрема етнічних, особливостей правової системи України.

Техніко-юридичний аспект застосування оціночних знань про правову традицію українського народу передбачає ретельний відбір та відсіювання корисних та шкідливих новел у вітчизняному законодавстві, а також заходів організаційно-правового характеру (створення нових елементів судової гілки влади, юридичних відомств та установ тощо) з огляду як на їх прийнятність для народної правосвідомості (суб'єктивний чинник), так і відповідність об'єктивним конкретно-історичним властивостям правової системи. Так, партії різного спрямування на парламентських виборах перетворили на предмет спекуляцій ідею скасування парламентського імунітету, який в усьому світі є дієвою гарантією розподілу влад, діяльності опозиції та запобігання диктатурі. Соціологічні опитування засвідчують, що більшість виборців просто елементарно не розуміють значення інституту парламентаризму, парламентських форм політичної та правотворчої діяльності, сутності та призначення парламентських процедур у забезпеченні консенсусу всередині суспільства та незворотності демократичних процесів. Отже, нововведення часів незалежності виявилися чужим для вітчизняної правової традиції, яка заперечує надання

будь-кому будь-яких привілеїв навіть з чітко визначеною доцільною та функціональною метою.

Висновки. Цінність національної правової традиції українського народу визначається потребою народу у праві, у зв'язку з чим категорія правової традиції відображає об'єкт такої потреби на тому рівні дискурсу, на якому народ може розглядатися як колективний суб'єкт історії. У структурі знань про цінність національної правової традиції можна виділити онтологічний, гносеологічний та праксеологічний аспекти. У праксеологічній характеристиці оціночних знань про національну правову традицію українського народу можна виділити два компоненти: пізнавальний та техніко-юридичний. Останній передбачає механізми врахування національних особливостей вітчизняної правової системи у здійсненні державно-вольового впливу на неї у процесі реформування, зокрема у зв'язку з інтеграцією в європейський правовий простір. Подальшими напрямками дослідження порушеної у даній статті проблеми можуть бути: історіографія поглядів на цінність національної правової традиції українського народу; конкретно-історичне дослідження значення національної правової традиції у збереженні та відтворенні етнічного стереотипу поведінки українського народу; дослідження судової практики Європейського суду з прав людини за скаргами проти України з метою вияву у логіці соціально-правових конфліктів та їх розв'язанні конкретно-історичних, зокрема етнічних, особливостей правової системи України.

Література

1. Оборотов Ю. Н. Традиции и повадки в правовом развитии: Монография. — О.: Юрид. л-ра, 2001.
2. Дамирли М. А. История философии права и история правовой мысли: вопросы соотношения // Проблемы философии права. — 2005. — Т. 3, № 1-2. — С. 351-354.
3. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. — Л.: Вища шк., 1985.
4. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание творений. Т. 1.
5. Скакуп О. Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении. — К.; Симф.: Логос, 2007. — (Сер. науч.-метод. изд. «Академия сравнительного правоведения»; Вып. 5. Открытые лекции международного научного семинара «Сравнительное правоведение: современное состояние и перспективы развития»).

УДК 340.143:124.5

А. О. Фальковський

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПІДХОДУ В МЕТОДОЛОГІЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Актуальність теми дослідження ґрунтується на кількох важливих чинниках. По-перше, утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській юриспруденції обумовило пошуки нових дослідницьких підходів до права і концептуальне переосмислення традиційних. По-друге, в юридичній літера-